

contemporaries. Particular attention is paid to the past of our people, in particular, the Cossacks.

Musical accents in the composition, comparisons, epithets, and other artistic means testify that Oles Honchar is a person of high spiritual culture and wide artistic preference. True music, architecture, history – all this is in the circle of artist's interests. All this is not ordinary and refers to true values, to cultural memory, to the golden fund of the people.

The filigree work of the wizard, the attention to each word, and, at the same time, openness, courage in defending their views, their values and beliefs – all of this we find on the pages of the novel.

Honoring the glorious manifestations of the Ukrainian spirit at various time sections of the historical development of our people, the determination to preserve and cultivate spiritual treasures, love for people and the homeland – all this we see in the “eagle” “Cathedral” Oles Honchar.

This work reminds us of the «spirit of majestic freedom», directs us to eternity, to eternal values. It, like a gigantic bell, strives to awaken us, calls once more and once again to comprehend our lives, begs us «Save the soothsayers of you, friends ... Cathedrals of souls!..».

УДК 81'38

Ангеліна Ганжа

МОВНИЙ ПОРТРЕТ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА В УКРАЇНСЬКІЙ КІНОДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ

У статті зроблено спробу проаналізувати специфіку творення мовного портрета письменника засобами кінематографу на прикладі документальних фільмів про Олесь Гончара – «Велетень степів», «Зодчий душі людської», «Олесь Гончар. Собор», «Світова зоря Олесь Гончара».

Ключові слова: мовний портрет письменника, комунікативний імідж, історія літературної мови, документальний фільм.

The author of the article attempts to analyze the specifics of the creation of a linguistic portrait of the writer by means of cinema on the example of documentary films about Oles Honchar – “Giant of the steppes”, “The Architect of the human soul”, “Oles Honchar. Cathedral”, “World Star of Oles Honchar”.

Key words: lingual portrait of the writer, communicative image, history of literary language, documentary film.

Нині пильна увага лінгвістів прикута до проблеми рецепції й інтерпретування комунікативного іміджу політиків, митців, представників певного фаху, тобто знакових для певної епохи мовних особистостей у динаміці їх становлення. Переважно такі дослідження здійснюються або на матеріалі друкованих текстів, або зафіксованих зразків усної мови. Специфіка творення мовного портрета модельної мовної особистості засобами кінематографу (саме творення, а не інтерпретування) ще потребує різноаспектних студій.

Уже аксіоматичною стала теза, що постать Олеся Гончара знакова для історії української літературної мови. Його художні тексти, публіцистика, епістолярій, діаріуш – привабливий і вдячний матеріал для кількох поколінь мовознавців. Аудіо- та відеозаписів живої мови письменника лишилось не так багато, і широка глядацька аудиторія може ознайомитися з ними переважно в документальних фільмах. Яким у цих стрічках постає мовний портрет письменника? Якими засобами він твориться? Звичайно, автори медіапродуктів, які беремо до аналізу в цій розвідці, не ставили за мету моделювати певний комунікативний імідж митця, а прагнули створити цілісний образ видатного українського письменника й громадського діяча Олеся Гончара. Мовний портрет влітається і вияскравлюється в тканині документальної стрічки природно, органічно, а це вагомий аргумент на користь потенційної об'єктивності матеріалу дослідження.

Термін *мовний портрет* уже має свою традицію різноаспектного інтерпретування в лінгвістиці: від наукової метафори до конкретних дефініцій з ієрархією характерних рис. Не ставимо за мету з'ясувати суть цих дискусій в діяхронії, наголосимо на окремих моментах. Отже, мовний портрет – це сукупність характеристик, що складають мовний імідж особистості, відображають її комунікативний потенціал на певному етапі становлення. За тематичним (змістовим) критерієм типологізації виокремлюють гендерний, фізичний, психологічний (характероцентричний), соціальний мовні портрети [Писаренко 2015: 152]. У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» ця стилістична категорія проектується на опис зовнішніх ознак персонажа (зовнішній

мовний портрет), а також його внутрішнього стану (внутрішній, психологічний мовний портрет), які забезпечують цілісність художнього зображення. І що особливо важливо для кінематографу – «у мовному портреті виразну стилістичну роль відіграє художньо-словесна деталь» [Українська мова 2001: 94]. Крім того, лінгвісти виокремлюють у вербалізації мовного портрета низку детермінантних характеристик: соціальних, вікових, етнокультурних тощо [Шевчук 2014: 307].

Мовний портрет особистості можна описувати як статичну величину, визначену певними умовами в певний відтинок часу, тобто як певний синхронний зріз. Г. М. Сюта слушно зауважує: «Вивчення індивідуальних портретів письменників, що корелює з дослідженням мови і стилю їх творів, їх мовотворчої практики, – це намагання побачити особливості розвитку української літературної мови на різних часопросторових та ідіостильових зрізах. [...] Сукупність таких досліджень дає уявлення про стильову динаміку художньої літератури, її часову й мовно-естетичну маркованість» [Сюта 2009: 35, 38]. У цьому контексті варто згадати градування мовно-художнього простору новелістики О. Гончара, запропоноване С. Я. Єрмоленко:

- часовий зріз побутової культури;
- психологічний, інтелектуальний зріз, що має аксіологічний зміст;
- зріз уявного спілкування з читачем [Єрмоленко 1998: 11].

На нашу думку, наведена модель аналізу має універсальний характер і може бути застосована в лінгвостилістичній рецепції творчості інших майстрів слова.

Знаковість мовотворчості Олеса Гончара, «письменника філософської заглибленості» (Н. Сологуб), у фокусі творчості якого було осмислення світу, людини, історичної долі людства, для історії української літературної мови увиразнюється на тлі конкретних суспільно-історичних подій другої половини ХХ століття. Потужний креативний потенціал мовної практики письменника, бездоганне володіння літературним стандартом української мови, взірцевість мовної норми, репрезентованої у художніх і публіцистичних текстах, постійна безупинна робота

над словом дає підстави говорити про лінгвофеномен Олеся Гончара в мовно-культурному просторі його доби.

Як теоретичне підґрунтя розвідки розглядаємо висновок Г. М. Сюті щодо «опису мовного портрета особистості в контексті системного представлення визначальних параметрів, які: а) становлять семантико-стилістичні домінанти індивідуального типу мововираження, індивідуального стилю; б) фіксують, як доба, соціально-політичні умови, мовно-культурне середовище позначилися на цьому типові мововираження; в) дають підстави констатувати внесок конкретної мовної особистості в історію літературної мови. Синтез таких відомостей дає змогу осмислити і загальні (у діахронії), й індивідуальні (у синхронії) особливості розвитку мови» [Сюта 2015: 139].

Н. М. Сологуб у монографії «Мовний світ Олеся Гончара» [Сологуб 1991] вияскравила виразні штрихи (семантико-стилістичні домінанти) до мовного портрета видатного письменника на основі рецепції його художніх текстів. Назвемо деякі з них: синтетичність, узагальнювальний характер, символічність виражально-зображальних засобів; естетика мови, що спирається не тільки на актуалізацію нового у мові, а й на глибинне витлумачення й осмислення наявних ресурсів мови; поєднання планетарного й українського, національного; неповторний, гончарівський, ритмічний синтаксичний малюнок прози.

Ці маркери індивідуального мововираження письменника постають і в розмаїтій палітрі документальних фільмів про Олеся Гончара.

«*Велетень степів*» – фільм-роздум Дніпровського телетеатру, в якому використано тексти щоденників Олеся Гончара та екранізовано фрагменти роману «Собор». Змістовою домінантою контенту стрічки є поєднання особистого, українського національного й вселюдського планетарного. Мовний портрет Гончара-філософа увиразнено специфічним синтаксичним малюнком уривків щоденника, озвучених закадровим голосом ведучого. Філософську тональність, зокрема, посилюють риторичні питання. У цьому разі інтонування, фонетичні маркери щодо рецепції портрета

Гончара не інформативні (закадровий текст читає актор), проте комунікативний і прагматичний потенціал упізнаваних гончарівських мовних засобів вражає. Відеоряд візуалізує фрагменти щоденника: використано як художню стилізацію (епізод з бабусею, солдат на полі пшениці тощо), так і реальні документальні відеозаписи. Влучна кінодеталь (наприклад, підпалений папір, що стає вогнищем на весь екран) посилює загальну експресію тексту про переслідування Гончара за роман «Собор». Завершується короткометражка екранізацією фрагмента згаданого роману: тут у досягненні прагматичної настанови впливу на реципієнта домінує саме звучання мови (дуже виразна характерна інтонація актора, акустика) на тлі дзвонів собору. В аналізованій стрічці ми не чуємо усної мови самого Гончара. Штрихи до його мовного портрета постають з озвучених текстів, у виразних засобах кінематографу.

«Зодчий душі людської» (2001) – історичний документальний фільм кіностудії ім. О. Довженка про творчу особистість Олесея Гончара. Хронометраж стрічки 16.11 хв. Ключова відеодеталь на початку і в усій тканині фільму – собор, адже лейтмотив стрічки – «Бережіть собори ваших душ». Це оповідь режисера Миколи Машенка (за кадром і в кадрі), він цитує відгуки Юрія Яновського, Остапа Вишні, Павла Тичини, Чингіза Айтматова, Едуардаса Межелайтіса, Григора Тютюнника, фрагменти щоденників Олесея Гончара, лист Ліни Костенко. Фільм складно назвати лише біографічним: майстерно засобами кінематографу у ньому змальовано особистість Олесея Гончара, його творчість, ставлення до людей, відтворено дух часу, в який жив майстер слова.

Пряма мова Олесея Гончара на початку стрічки відразу налаштовує на рецепцію ідейної й настроєвої лінії фільму, транслює глядачеві його візію слова і розуміння ролі письменника в суспільстві, його відповідальності за кожен свій твір перед собою і людьми. Монтаж окремих відеофрагментів живої мови письменника (фактично сегментованих по кілька речень) не дає змоги скласти принаймні загальне уявлення про специфіку його комунікативної поведінки, проте ці кадри інформативні щодо тембру голосу, інтонування, невербальних маркерів комунікації. До речі, цитований у фільмі спогад

Е. Межелайтіса ословлює перед глядачем портрет Гончара, зокрема підкреслює таку виразну достовірну (як бачимо з вищезгаданого відеозапису) деталь: «...у нього... дуже м'який, ласкавий голос, якому б тільки співати ніжні, ліричні українські пісні».

Цілісності рецепції надають спогади дружини письменника Валентини Гончар, зокрема про його щоденники. Вона підкреслює надзвичайну вимогливість Гончара до себе, виснажливу працю над кожним своїм словом. Завершується фільм виразною відеодеталлю – Гончар, поступово наближаючись, іде назустріч глядачеві, тримаючи за руку дівчинку, іде в майбутнє. Мовний портрет письменника в цій стрічці витворюється головним чином під час сприймання усної мови письменника, маркерів вербальної та невербальної комунікації у відеофрагментах інтерв'ю Гончара; а спогади його сучасників в озвученні Миколи Мащенка, пряма мова дружини Валентини Гончар створюють надзвичайно важливе й інформаційно насичене тло лінгвального «медіапортрета» Олеся Терентійовича. Загалом є підстави зробити висновок, що ця стрічка увиразнює саме соціальний мовний портрет митця, пов'язаний з ідентифікуванням його місця, ролі й статусу в соціумі.

«Світова зоря Олеся Гончара» (2011) – короткометражний документальний фільм інформаційного каналу “SIC”. У стрічці задіяні дружина Олеся Гончара Валентина Данилівна, письменник Володимир Яворівський, директор школи ім. О. Гончара Людмила Наумчак. Емоційна мова В. Яворівського звучить у кадрі (супроводжується активною жестикуляцією) і за кадром (разом з відеорядом – фотографіями О. Гончара різних років), чергується з мовою Валентини Гончар і контрастує з нею за темпом, інтонацією, іншими невербальними маркерами. На екрані з'являються фрагменти віршів М. Сингаївського, Д. Кононенка, І. Драча; ключова відеодеталь – собор. Ця стрічка інформативна з погляду вивчення соціального мовного портрета Олеся Гончара, його комунікативної поведінки за свідченнями сучасників.

«Олеся Гончар. Собор» (2008) – документальний фільм про обставини написання роману «Собор», організацію цькування автора тодішньою владою. Автор – Теодозія Зарівна,

режисер – Валерій Лиман. Текст читає Олександр Ігнатуша. Хронометраж фільму 26.31 хв. Характер і дух доби, знаковість появи «Собору» постає зі свідчень сучасників тих подій. Початок фільму – відеоряд, де поступово в кадрі з'являється пам'ятник Гончару і звучить закадровий голос ведучого про анонімку письменникові після виходу «Собору» з пропозицією застрелитися. Цей прийом посилює і концентрує увагу глядача. Пряма мова дружини письменника Валентини Гончар зі спогадами про історію написання роману «Собор» чергується із закадровою мовою ведучого та прямою мовою сестри Гончара Олександри Біліченко-Сови, письменників Лесі Степовички, Марії Влад, Віктора Баранова, Анатолія Дімарова, Івана Драча, Олександра Ярового, критика Дмитра Дроздовського.

У цьому документальному фільмі особливої ваги набуває поєднання вербальної і невербальної комунікації: не лише змістового контенту, а й інтонації, темпу мови, жестикуляції, плейсметричних характеристик спілкування. Органічно вплетено фрагмент відеозапису виступу Олесея Гончара. Цікавий і характеристичний тембр голосу письменника, в якому ледь помітний полтавський колорит; природне інтонування, голос м'який, не має жодного відтінку агресії, тональність довірливо-доброзичлива. Мова ведучого нейтральна, максимально інформативна. Мозаїка мовних портретів задіяних у фільмі персонажів синтезує узагальнений мовний портрет автора «Собору».

Варто зауважити, що в документальному кіно особливої ваги набуває поєднання вербальної і невербальної комунікації. Кінооповідь має свою кіномову і свої засоби виразності. Аудіальний складник кіномистецтва впливає на реципієнта інтонацією, силою звучання, інтенсивністю вимовляння. Відеопередавання емоцій героя (героїв) спонукає глядачів до співпереживання, зростає експресія кінотексту. Аудіоряд може синхронно доповнювати відеоряд або подаватися на контрасті. Але незалежно від специфіки конструювання контенту конкретної кінострічки аудіовізуальний складник надзвичайно важливий у творенні мовного портрета героя документального фільму. Для лінгвіста-дослідника фонові знання про мовну особистість письменника в поєднанні з рецепцією аудіовізуальної інформації дають змогу помітити,

відчути й зафіксувати деталі, найтонші штрихи лінгвального образу майстра слова.

В інтерв'ю журналу «Кур'єр ЮНЕСКО» Олесь Гончар сказав: «Письменник не повинен особливо клопотатися тим, яке враження на довколишніх він справляє своєю особою. Бути і в творчості, і в повсякденних вчинках максимально природним, максимально правдивим – оце, по-моєму, головне. *Найкраща країна – правда*». Напевне, одним із найважливіших штрихів мовного портрета Олеся Терентійовича є максимальна природність і відповідно (у філософському розумінні) правдивість його мови. Завдяки цьому різножанрові тексти Олеся Гончара мали всі підстави претендувати на повну реалізацію їх прагматичних настанов серед якнайширшої аудиторії реципієнтів.

Творення образу автора «Собору» в сучасній кінодокументалістиці – завдання непросте, адже ще мало часу минуло, як він не з нами, проте нині перед соціумом стоять вже інші цивілізаційні виклики. Сучасники Гончара, яким випало працювати й спілкуватися з ним, можуть не погоджуватись із концепціями новітніх медіапродуктів, творці яких з погляду нової естетики шукають свої шляхи до осягнення постаті видатного письменника й громадського діяча. Але важливо, що пошуки тривають, увага до творчого спадку Олеся Гончара не згасає – з'являються нові тексти й фільми. А отже, у лінгвістів буде змога (і спонука) розглянути не лише увиразнений у документальних фільмах соціальний мовний портрет письменника, а й зануритися в інтелектуально-характероцентричний, лінгвопсихологічний вимір цього портрета.

Єрмоленко С. Я. Творчість Олеся Гончара і мовно-естетична культура сучасника / С. Я. Єрмоленко // Дивослово. – 1998. – № 7. – С. 11 – 13.

Писаренко К. В. Типологія мовних портретів персонажів у художніх текстах триптиху «Хресна проща» Р. Іваничука: змістовий аспект / К. В. Писаренко // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2015. – Вип. 42. – С. 150 – 155.

Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. – К.: Наукова думка, 1991. – 140 с.

Сюта Г. Мовний портрет у контексті сучасних лінгвостилістичних досліджень // У вимірах слова: Збірник наукових статей. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – С. 32 – 39.

Сюта Г. Мовні портрети політиків і журналістів // Культура слова. – 2015. – Вип. 82. – С. 139 – 141.

Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – Київ: Либідь, 2001. – 222 с.

Шевчук З. С. Понятійно-термінологічне поле дослідження ієрархії «мовна особистість – мовний портрет» / З. С. Шевчук // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 4. – С. 305 – 308.

REFERENCES

Yermolenko, S. Ya. (1998). Creativity of Oles Honchar and linguistic and aesthetic culture of contemporary. In *Dyvoslovo*, 7, 11 – 13 (in Ukr.)

Pysarenko K. V. (2015). Typology of linguistic portraits of characters in the dramatic texts of the triptych “Cross pilgrimage” by R. Ivanychuk: content aspect. In *Linhvistychni doslidzhennia*, 42, 150 – 155 (in Ukr.)

Solohub, N. M. (1991). The language world of Oles Honchar. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)

Siuta, H. (2009). Language portrait in the context of modern linguistic stylistic studies In *U vymirakh slova: Zbirnyk naukovykh statei* (pp. 32 – 39). Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina (in Ukr.)

Siuta, H. (2015). Language portraits of politicians and journalists. In *Kultura slova*, 82, 139 – 141 (in Ukr.)

Yermolenko, S. Ya. (Ed.) (2001). Ukrainian language: Short glossary of linguistic terms. Kyiv: Lybid (in Ukr.)

Shevchuk, Z. S. (2014). Conceptual and terminological field of the study of the hierarchy «linguistic personality – speech portrait». In *Odeskyi linhvistychnyi visnyk*, 4, 305 – 308 (in Ukr.)

Статтю отримано 06.02.2018

Anhelina Ganzha

LINGUAL PORTRAIT OF OLES HONCHAR IN UKRAINIAN DOCUMENTARY

The author of the article attempts to analyze the specifics of the creation of a lingual portrait of the writer by means of cinema on the example of documentary films about Oles Honchar – “Giant of the steppes”, “The

Architect of the human soul”, “Oles Honchar. Cathedral”, “World Star of Oles Honchar”.

A powerful creative potential of the literary practice of the writer, impeccable possession of the literary standard of the Ukrainian language, exemplary linguistic norm, represented in artistic and journalistic texts, constant continuous work on the word gives grounds to speak about the lingual phenomenon of Oles Honchar in the language and cultural space of his time.

The direct speech of Oles Honchar in documentary immediately regulates the reception of the ideological and mood lines of the film, translates to the spectators his vision of the word and understanding of the role of the writer in society, his responsibility for each of his work to himself and to people.

For the linguist-researcher, the background knowledge of the writer’s linguistic personality combined with the reception of audiovisual information makes it possible to notice, feel and fix the details of superfine features of the linguistic image of the wizard of the word.

One of the most important strokes of the lingual portrait of Oles Honchar is the maximum naturalness and, accordingly, (in the philosophical sense) the veracity of his language. Due to this, Oles Honchar’s versatile texts had every reason to claim full realization of their pragmatic directions among the widest possible audience of recipients.

УДК 81’38

Мирослава Мамич

ВОГНИК ЧИСТОГО СЕРЦЯ, АБО МОВОТВОРЧІСТЬ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «РАДЯНСЬКА ЖІНКА»

У статті проаналізовано мову прозових творів, а також публіцистичний виступ-інтерв’ю Олеся Гончара, які були опубліковані в середині ХХ століття на сторінках журналу «Радянська жінка».

Зроблено акцент на філософії мовомислення письменника і публіциста, визначено характерні для його мовно-естетичного канону ідеали. Зокрема, за матеріалами уривків із романів «Тронка», «Собор», повісті «Бригантіна» узагальнено засоби створення словесного образу людини праці – жінки. Відзначено його